

РЕФОРМА ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

Вища освіта сьогодні є одним із визначальних чинників відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, розвитку духовної культури українського народу, запорукою майбутніх успіхів у зміцненні й утвердженні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави. Це є одним із пріоритетів, визначених проектом програми діяльності уряду «Конкурентна Україна». Про визначальну роль вищої освіти зазначалося на підсумковому самміті «Групи восьми» в Санкт-Петербурзі «Освіта для інноваційних суспільств у ХХІ столітті».

Процес об'єднання Європи, його рух на схід супроводжується створенням загальноосвітнього і наукового простору, розробкою єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти і науки, де якість вищої освіти є основою формування цього простору. Ніколи ще проблема якості освіти в Україні не мала такого важливого ідеологічного, соціального, економічного і технічного значення, як нині. Висунення на перший план цієї проблеми зумовлене об'єктивними чинниками:

по-перше, від якості людських ресурсів залежить рівень розвитку країни та її глобальної економічної конкурентоспроможності;

по-друге, якість освіти набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищої школи на ринку праці.

Основними принципами, які обумовлюють розвиток системи вищої освіти України в сучасних умовах, є:

– створення інноваційного простору на основі освітньої і наукової підтримки.

Саме інноваційний шлях розвитку суспільства можна забезпечити, сформувавши покоління людей, які мислять та працюють повному. Звідси — значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, засвоєння знань, самостійності в прийнятті рішень, критичності та культури мислення, формування інформаційних і соціальних навичок. До таких підходів спонукає головна педагогічна ідея сучасності — освіта впродовж життя.

– адаптація системи вищої освіти України до норм, стандартів і основних принципів європейського простору вищої освіти;

– забезпечення соціального контексту вищої освіти, що дасть можливість випускникам вищих навчальних закладів формувати свою професійну кар'єру на принципах соціальної справедливості, відповідальності, загальнолюдських цінностей.

Освітній сектор, до якого входить вища освіта, вважається сферою діяльності стратегічного значення і пріоритетного розвитку суспільства та держави України.

Починаючи з Бергену (травень, 2005 р.), в системі вищої освіти України здійснено важливі кроки з реалізації положень Болонського процесу та підготовлено План дій щодо їхнього впровадження до 2010 року.

При Міністерстві науки і освіти за розпорядженням Уряду України було створено міжвідомчу робочу групу з впровадження положень Болонського процесу.

У 2006 році створено Національну групу промоутерів Болонського процесу в Україні (National Team of Bologna Promoters), до якої залучені фахівці провідних університетів України. Вони беруть участь у навчальних тренінгах з актуальних проблем вищої освіти на Європейському освітньому просторі і відповідно проводять в Україні навчальні тренінги за такими основними напрямками:

- забезпечення якості вищої освіти;
- трициклова система освіти;
- система кваліфікацій європейського освітнього простору.

Створена при Міністерстві освіти і науки України Всеукраїнська студентська рада стала кандидатом у члени Національних спілок студентів Європи (The National Union of Students in Europe (ESIB)).

У 2006/07 навчальному році у всіх ВНЗ України III-IV рівнів акредитації запроваджено кредитно-трансферну систему ECTS. Підготовлено відповідний Пакет інноваційних нормативних документів ECTS, розроблено рекомендації та здійснюються організаційні заходи із запровадження Додатку до диплома європейського зразка (Diploma Supplement).

У 2006 році проведено два семінари за ініціативою Ради Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum) з проблем конвергенції вищої освіти на шляху створення Європейського освітнього простору.

Розширена система інформування і мотивації суб'єктів діяльності вищих навчальних закладів з проблем інтеграції української системи вищої освіти в європейську. З цією метою розширені контакти з робочими групами Європейського союзу.

Інституційна структура України представлена 232 державними та 113 приватними вищими навчальними закладами (рис. 1).

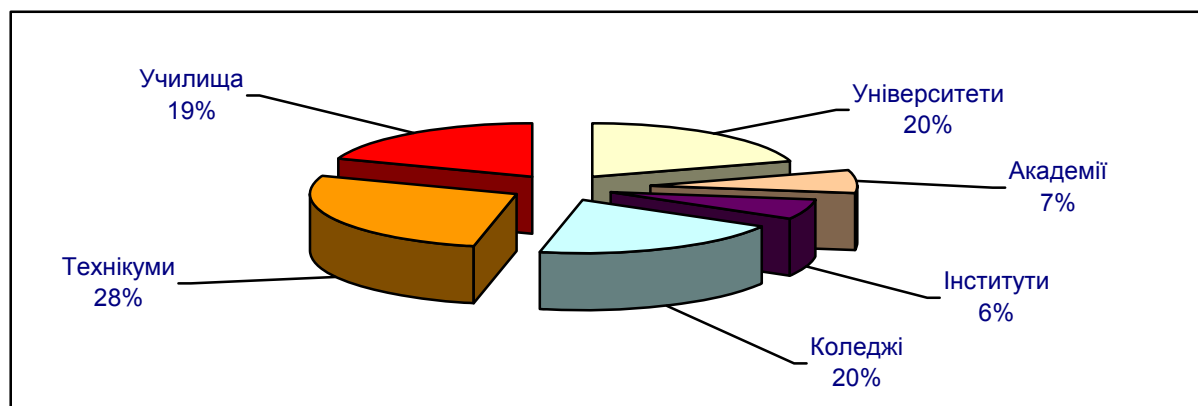

Рис. 1. Структура вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації за типами (на початок 2006/07 навчального року, державна і комунальна форма власності)

У системі освіти існують такі типи навчальних закладів: технікуми, училища, коледжі, університети, академії, інститути.

Відсоток студентів, які були зараховані до кожного з типів закладів у 2006/07 навчальному році, становить:

- технікуми — 12,4%;
- училища — 3,3%;
- коледжі — 8,9%;
- університети — 55,9%;
- академії — 12,5%;
- інститути — 7,0%.

Різні типи інституцій регулюються одними правилами і Законами, крім питань фінансування для державних і приватних навчальних закладів.

Вищі навчальні заклади здійснюють прийом на навчання відповідно до «Умов прийому до вищих навчальних закладів в Україні», затверджених наказом Міністерства освіти і науки України. Приймальна комісія вищого навчального закладу діє згідно з «Примірним положенням про приймальну комісію вищого навчального закладу», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України.

Міністерством освіти і науки України зроблено наступні кроки з формування і запровадження системи національних кваліфікацій. Цей процес планується завершити поетапно до 2010 року з виконанням зобов'язань, прийнятих в Бергені 2005 року. Основою цих дій є узгодження національної системи кваліфікацій з системою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти.

Зокрема, здійснюються такі заходи:

– розроблено і затверджено на рівні уряду перелік програм підготовки бакалаврів, в якому враховано досвід європейських країн. Нині розпочато формування національної структури кваліфікацій бакалавра, яка відповідає цьому переліку і буде зарахована до Групи супроводу Болонського процесу (BFUG) для адаптації в загальноєвропейську систему кваліфікацій.

– у 2006/07 навчальному році студенти всіх ВНЗ III-IV рівнів акредитації залучені у двоциклову систему підготовки, що відповідає Болонським принципам (рис. 2).

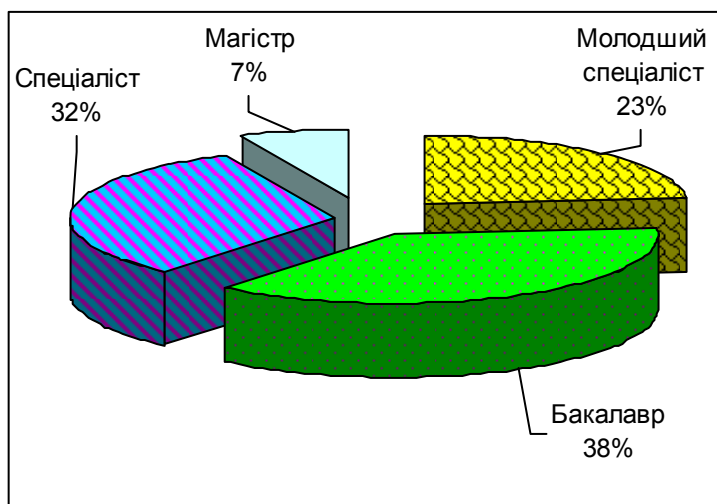

Рис. 2. Здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів

Стосовно програм другого циклу, вивчається проблема диверсифікації програм за критеріями академічності та професійності. На сьогодні в Україні пропонується післябакалаврська програма «магістр наук» і програма, що має умовну назву «спеціаліст», яка більше зорієнтована на практичну діяльність. Вищі навчальні заклади і роботодавці обговорюють питання еволюції таких програм. Пропонуються два варіанти:

1. Залишити на другому циклі тільки програму підготовки магістра (але тоді загострюється проблема працевлаштування бакалавра і значної кількості осіб, що будуть мати доступ до магістерських програм).

2. Розробити два варіанти магістерських програм — магістра академічного і професійного профілю. Як приклад для технічних спеціальностей — магістр наук, магістр інженерії. Остання програма

зорієнтована здебільшого на практичну діяльність. За окремими напрямами планується створити програми підготовки інтегрованих магістрів на базі повної середньої освіти. Такі програми вже пропонуються при підготовці фахівців за окремими напрямами освіти. Це стосується медицини і ветеринарії. Можливе розширення і для спеціальностей філософії та мистецтва.

Пропозиція щодо узгодження національної системи кваліфікацій з системою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти обговорювалася всіма зацікавленими сторонами на національному рівні й було узгоджено терміни для її запровадження (2010 р.).

Розробляються механізми запровадження докторського навчання як третього Болонського циклу відповідно до структурованих докторських програм:

- стандартна тривалість докторського навчання становить 3 роки;
- докторські навчальні програми включають лекційні курси та незалежні наукові дослідження;
- створюються процедури контролю та оцінювання якості докторського навчання;
- докторське навчання є інтегрованим у міждисциплінарне навчання та сприяє розвитку взаємозамінних умінь. Поступово реалізуються принципи неперервності та наступності програм підготовки на другому та третьому циклах навчання;
- передбачається запровадження кредитів ECTS для вимірювання навчального навантаження у докторському навчанні;
- ведеться робота щодо узгодження принципів включення докторського навчання до системи національних кваліфікацій.

Усі кваліфікації першого циклу дають доступ до кількох програм другого циклу і всі наступні, як мінімум, до однієї програми третього циклу практично без будь-яких перехідних (брідж) програм.

Проводяться заходи щодо адаптації національної системи із забезпечення якості до стандартів і рекомендацій для забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ЄПВО).

З метою співробітництва і вивчення досвіду діяльності ENQA в державній акредитаційній комісії створено спеціальний відділ.

Міністерством освіти і науки України підготовлені плани та встановлені терміни для вдосконалення і узгодження національної системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

Міністерство освіти і науки планує провести в квітні 2007 року семінар у м. Ялта з проблем забезпечення якості освіти за участю представників ENQA. Метою проведення семінару є подальше удосконалення методології щодо системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до вимог Європейської мережі забезпечення якості, вивчення передового досвіду цієї структури та країн-учасниць Болонського процесу, представлення свого досвіду і отримання його належної оцінки та сертифікації наших агенцій із забезпечення якості. Цей досвід буде корисним для розробки нормативно-правової бази з даної проблеми (внесення змін до законів, положень тощо).

Нині в Україні формується система моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ, яка при оцінюванні діяльності використовує міжнародні показники, тоді як існує національна система моніторингу і визначення рейтингу ВНЗ з метою прийняття управлінських рішень.

Національна система забезпечення якості реалізується через системи ліцензування й акредитації.

Зовнішня система забезпечення якості охоплює всі вищі навчальні заклади України, а також поширюється на діючі в Україні філіали іноземних навчальних закладів.

До системи забезпечення якості, що існує, входять:

– внутрішнє оцінювання (самоаналіз навчального закладу з подальшою підготовкою документів на ліцензування або для проведення акредитації);

– зовнішня експертиза (експертне оцінювання діяльності вищого навчального закладу).

Створюється відповідна система інформування суспільства про результати акредитації.

Крім системи акредитації, здійснюється внутрішня оцінка із забезпечення якості вищого навчального закладу через систему ректорських контрольних робіт і систему державних екзаменаційних комісій.

В Україні функціонує також незалежна державна інспекція.

До участі в оцінці якості вищої освіти залучаються студенти і громадськість.

В усіх регіонах при обласних управліннях створено громадські акредитаційні комісії.

Таким чином, на національному рівні діє система забезпечення якості, яка застосовується до всієї вищої освіти і включає всі елементи оцінки якості вищої освіти: внутрішню і зовнішню оцінку та публікацію результатів.

Формуються процедури щодо детальної перевірки національної агенції(й) із забезпечення якості відповідно до стандартів та рекомендацій забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти.

Студенти залучені до таких аспектів системи забезпечення якості:

– з 2007 року представник органів студентського самоврядування буде включений до складу управління національної агенції із забезпечення якості;

– як повноправні члени та спостерігачі у комісіях, сформованих для зовнішньої перевірки;

– як респонденти соціологічних опитувань для зовнішнього оцінювання;

– для внутрішнього оцінювання.

З метою співробітництва, вивчення досвіду Європейської мережі забезпечення якості в Управлінні ліцензування, акредитації та нострифікації Міністерства освіти і науки створено спеціальний відділ.

На сьогодні в Україні розроблено план з поліпшення та адаптації національної системи забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів та норм Європейської мережі забезпечення якості щодо:

– внутрішнього забезпечення якості у вищих навчальних закладах;

– зовнішнього забезпечення якості вищої освіти;

– забезпечення якості у діяльності агенцій/установ із зовнішнього забезпечення якості.

З метою визнання ступенів та періодів навчання розроблено рекомендації та здійснюються організаційні заходи щодо запровадження Додатку до Диплома, який отримає кожен студент-випускник у 2008/09 навчальному році: поширеною європейською мовою, безкоштовно, автоматично, формату Додатка до Диплома EU/CoE/UNESCO (Європейського Союзу/Ради Європи/ЮНЕСКО).

Лісабонська Конвенція відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні» набула чинності у 1999 році.

Визнання кваліфікацій вищої освіти регулюється Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Постановами Кабінету Міністрів України № 1260 «Про документи про освіту та вчені звання» та № 1380 «Про ліцензування освітніх послуг», наказом Міністерства освіти і науки України № 563 «Про затвердження Положення про визнання іноземних документів про освіту», де

визначаються правові та організаційні основи визнання іноземних освітніх документів. Ці нормативні документи встановлюють централізовану процедуру визнання, що входить до компетенції Міністерства освіти і науки України. Національні критерії оцінювання якості іноземних кваліфікацій, отриманих у різних регіонах світу, ґрунтуються на положеннях Лісабонської Конвенції. Реалізацію цих функцій у міністерстві здійснює підрозділ — управління ліцензування, акредитації та нострифікації.

На практиці реалізуються всі із зазначених принципів:

- право заявників (аплікантів) на справедливе оцінювання;
- визнання, якщо жодних істотних розходжень не було доведено;
- демонстрація істотних розходжень, якщо не було надано визнання;
- забезпечення інформацією про програми підготовки й вищі навчальні заклади держави.

Управління ліцензування, акредитації та нострифікації формує національну освітню інформаційну мережу (ENIC).

Чинне законодавство з визнання іноземних кваліфікацій не суперечить положенням і принципам Лісабонської Конвенції. Україна уклала 22 міжурядові міжнародні угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання. 32 проекти таких угод проходять процедуру узгодження.

У 2006/07 навчальному році запроваджено ECTS на всіх програмах підготовки фахівців першого і другого циклів, що дозволяє здійснювати трансфер (переведення) студентів та накопичувати кредити. Національна система є сумісною із ECTS. Співвідношення між національними та ECTS кредитами 1 : 1.

Здійснюється ряд заходів щодо визнання попереднього навчання, включаючи неформальне та неофіційне навчання:

- розроблено національні рекомендації щодо оцінювання попереднього навчання як основи для доступу до вищої освіти;
- навчальне навантаження студентів виражається в кредитах ECTS;
- розроблено національні рекомендації для призначення кредитів ECTS і на всіх програмах першого та другого циклів підготовки фахівців розподілено кредити ECTS.

Також ведеться відповідна робота щодо визнання неформального та неофіційного навчання в системі навчання впродовж життя.

Приймаються відповідні рішення для створення можливостей гнучких підходів до навчання у вищій освіті:

- пропонуються модульні програми випускникам навчальних закладів I-II рівнів акредитації, які поступають на перший цикл навчання — бакалаврат;

- зараховуються модулі із попереднього навчання і таким чином скорочується термін навчання на даному циклі;

- при навчанні на першому і другому циклах студенти мають право обирати певні навчальні дисципліни;

- спрощується процедура затвердження для університетів переліку магістерських програм. Університети можуть пропонувати окремим студентам індивідуальний навчальний план.

В Україні створюється законодавча база для формування та запровадження спільних міжуніверситетських програм підготовки фахівців з метою присвоєння студентам спільних ступенів після їх завершення. Останні також дозволяються та заохочуються при обміні досвідом з розробки спільних програм на всіх трьох циклах підготовки фахівців (підтримка проектів TEMPUS/TASIS тощо).

Ті вищі навчальні заклади, які запровадили спільні програми підготовки фахівців на ЄПВО та присвоюють національно-визнані ступені спільно з вищими навчальними закладами інших країн, становлять 3%.

Вживаються заходи щодо покращання синергії між вищою освітою та іншими секторами дослідницької роботи. До викладання у вищі навчальні заклади залучаються вчені інших науково-дослідних інституцій.

Вищі навчальні заклади, спільно із науково-дослідними інституціями, створюють філії кафедр, де магістри проходять наукове стажування.

В Україні щорічно проводяться регіональні та міжнародні студентські наукові конференції.

Порівняно з 2005 роком збільшилася кількість осіб, що обирають після отримання докторського ступеня дослідницьку кар'єру і на сьогодні вона становить 90%.

У вищих навчальних закладах працює 68 998 осіб, які мають науковий ступінь (кандидат, доктор) наук, що становить 95% від загальної кількості осіб в Україні, що мають науковий ступінь (рис. 3).

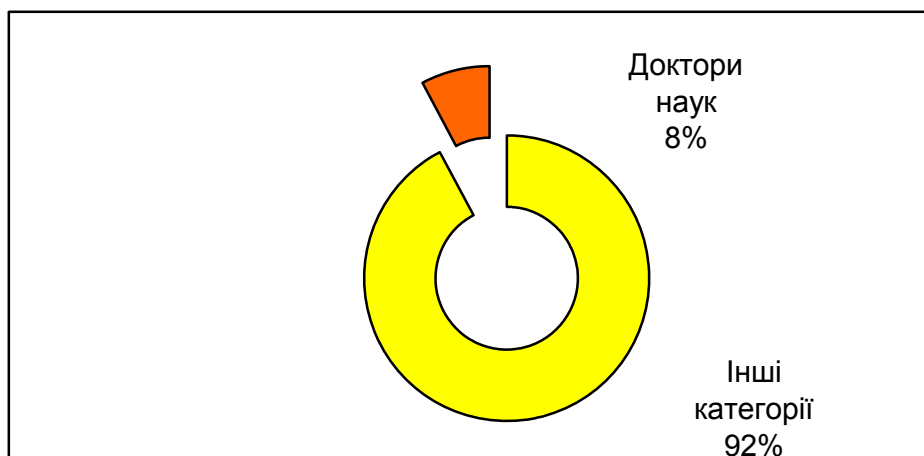

Рис. 3. Доктори наук у загальній чисельності науково-педагогічних кадрів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації (на початок 2006/07 навчального року)

З метою розширення доступу до якісної вищої освіти в державі здійснюються такі заходи:

– в Україні в 2006/07 навчальному році на 3% збільшено державне замовлення підготовки бакалаврів за всіма напрямками освіти (рис. 4);

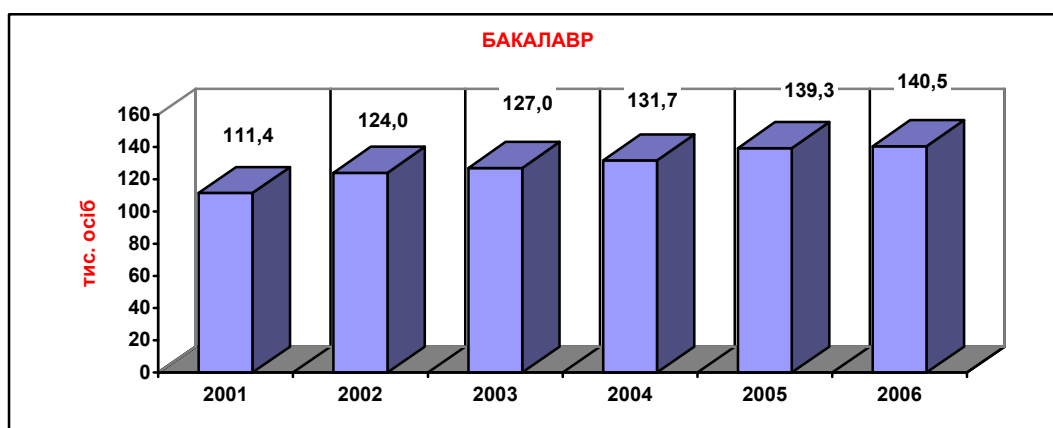

Рис. 4. Формування обсягів державного замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями (відповідно до постанов Кабінету Міністрів України)

– при ВНЗ створено факультети довузівської підготовки, де молодь з депресивних регіонів має можливість підготуватися до вступу на навчання.

У разі виникнення перешкод щодо доступу до вищої освіти для студентів із соціально-знедолених верств населення державою передбачено такі заходи:

– підвищуються стипендії на випускних курсах та поліпшуються умови проживання в гуртожитках (рис. 5);

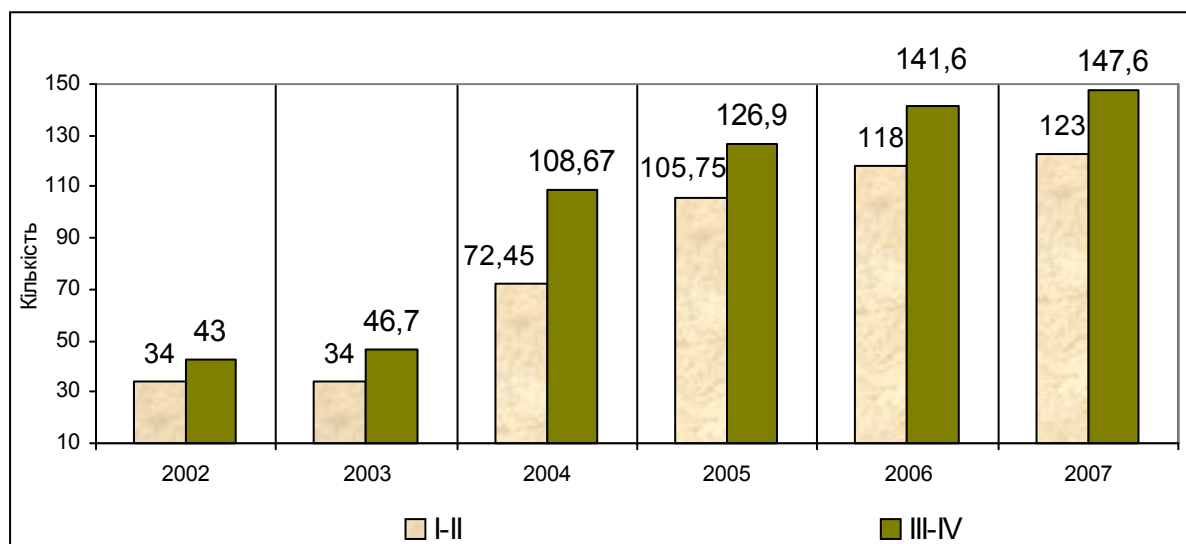

Рис. 5. Динаміка зростання розмірів стипендій студентам вищих навчальних закладів I–II та III–IV рівнів акредитації

– розглядаються підходи щодо створення вищих навчальних закладів для малозабезпечених верств населення;

– створюються умови для навчання студентів із фізичними вадами. В Україні діє університет «Україна», де в основному навчаються такі студенти;

– організовується дистанційне навчання на дому;

– створюються департаменти університетів в регіонах, в яких проводяться консультації і заняття за місцем проживання.

Для підвищення внутрішньої та зовнішньої мобільності студентів:

– спрощено переведення студентів з одного вищого навчального закладу в інший за рахунок трансферу та накопичення кредитів ECTS. Бакалавр будь-якого університету може продовжувати навчання на другому циклі іншого університету;

– проводяться двосторонні договори щодо обміну студентами.

Важливим показником міжнародної академічної мобільності є чисельність контингенту іноземних студентів в Україні та українських студентів за кордоном. У 2005/2006 навчальному році в Україні

здобували вищу освіту 35 тис. іноземців і близько 20 тис. молодих українців проходили навчання та стажування за кордоном, що включало в себе частковий курс навчання, повний курс навчання, дослідницьку роботу, стажування, мовні курси тощо (рис. 6).

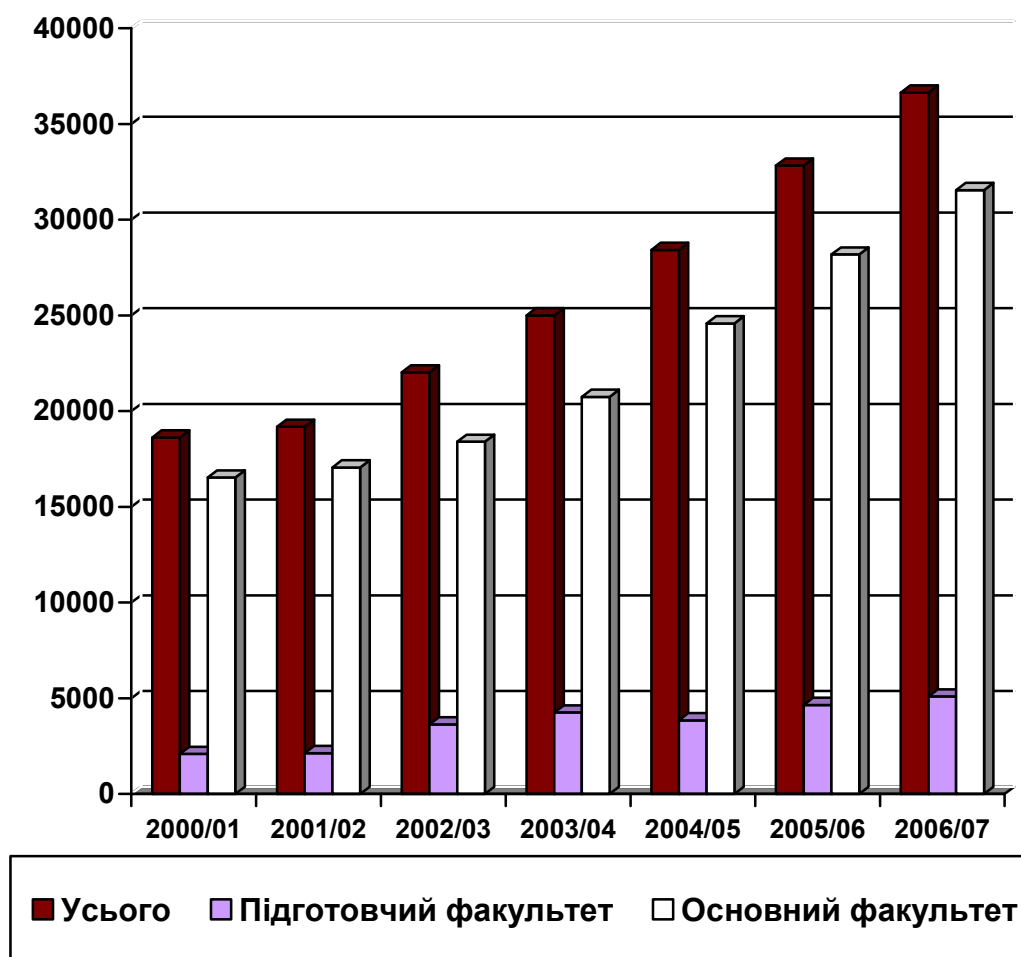

Рис. 6. Динаміка контингенту іноземних студентів (осіб)

Для усунення перешкод мобільності кадрів та сприяння повному використанню програм мобільності у вищій освіті України здійснюються такі кроки.

Підвищенню внутрішньої мобільності кадрів сприяють:

- обмін викладачами між різними вищими навчальними закладами;
- можливість суміщення посад викладачами різних вищих навчальних закладів;
- відміна права ректорів на заборону суміщення посад.

Підвищенню зовнішньої мобільності кадрів сприяють:

- стажування викладачів українських вищих навчальних закладів в провідних європейських університетах;
- укладення міжуніверситетських двосторонніх договорів щодо обміну кадрами;
- створення спільних програм підготовки фахівців із провідними європейськими університетами;
- виконання спільних наукових програм із провідними університетами Європейського простору вищої освіти, країн-учасниць Болонського процесу.

З метою посилення привабливості ЄПВО та співробітництва з іншими європейськими країнами проведено понад 20 регіональних міжнародних конференцій, семінарів, симпозіумів з проблем імплементації Болонського процесу у вищу освіту України, запроваджено навчальні програми провідних європейських університетів.

Також в українських університетах заохочується проведення курсів європейських студій тощо.

Основні освітянські проблеми, які постають перед державою на сьогодні, є:

- розробка принципів, механізмів та процедур запровадження докторського навчання як третього Болонського циклу;
- працевлаштування випускників першого циклу — бакалаврів;
- створення системи оцінки якості вищої освіти, яка б відповідала європейським стандартам і нормам;
- забезпечення мобільності студентів та професорсько-викладацького складу в міжнародному освітньому просторі;
- розширення практики соціального партнерства вищих навчальних закладів з роботодавцями, громадянами і соціальними об'єднаннями та залучення їх до процесу вироблення і прийняття рішень з проблем вищої освіти.

Excerpt from: Nikolayenko S.M. Higher Education reform in Ukraine and Bologna Process: Information materials – K.: KNUTE, 2007. – 46 p.